

Türkiye’de Turizm Sektörüne Sağlanan Teşviklerin Turizm Talebi Üzerindeki Etkisi: Yapısal Kırılmalı Bir Analiz*

Sibel SELİM** Alev ÇELENK*** Muhammed Hanifi VAN****

ÖZ

Bu çalışmada amaç, 2004-2018 yılları arasında Türkiye’de turizm sektörüne sağlanan teşviklerin turizm talebi üzerindeki etkisini analiz etmektir. Modellerde kullanılan bağımlı değişken, net turizm geliri iken bağımsız değişkenler, turizme yönelik teşvikli istihdam, teşvikli sabit yatırıma ve teşvikli belge adedidir. Bu amaçla değişkenler arasındaki eştümleşme ilişkisi yapısal kırılmaya izin veren Gregory ve Hansen (1996) ile Hatemi- J (2008) eştümleşme testi ile test edilmiştir. Ayrıca yapısal kırılma varlığında Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği belirlenmiştir. Nedensellik analizi sonucuna göre ise sabit yatırımlar, belge adedi ve istihdam arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Turizm Talebi, Yatırım Teşvikleri, Yapısal Kırılmalı Eştümleşme Analizi, Nedensellik Analizi

JEL Sınıflandırması: H2, Z3, C22

The Impact on Tourism Demand of the Incentives Provided to the Tourism Sector in Turkey: An Analysis with Structural Break

ABSTRACT

In this study, the aim is to analyze the impact of incentives provided to the tourism sector in Turkey between 2004 and 2018 on tourism demand. In this study, the dependent variable used in the models is net tourism income while the independent variables are incentive employment toward tourism, incentive fixed investment and incentive documents for tourism. For this purpose, the cointegration relationship between the variables has been tested by Gregory and Hansen (1996) and Hatemi-j (2008) cointegration test which allowed structural breaks. Additionally, Toda-Yamamoto (1995) causality analysis has been performed in the presence of structural break. According to the results, it has been determined that the series acted together in the long term. According to the causality analysis result, there is a bi-directional causality relationship among the fixed investments, the number of documents and employment.

Key Words: Tourism Demand, Investment Incentives, Cointegration Analysis With Structural Breaks, Causality Analysis

JEL Classification: H2, Z3, C22

* Bu makale, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı “Türkiye’de Turizm Sektörüne Sağlanan Teşviklerin Turizm Talebi Üzerindeki Etkisi: Yapısal Kırılmalı Bir Analiz” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, email: sibel.selim@cbu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-8464-588X

*** Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, email: alevcelenk@gmail.com, ORCID Bilgisi:0000-0002-7233-9332

**** Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, email: hanifivan@yyu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0001-6093-011X

(Makale Gönderim Tarihi: 29.01.2022 / Yayına Kabul Tarihi:03.11.2022)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1065066

Makale Türü: Araştırma Makalesi

GİRİŞ

Küreselleşmenin etkisiyle ekonomik önemi anlaşılan turizm sektörü, telekomünikasyon ve enformasyondan sonra tüm dünyada 21. yüzyılın en hızlı gelişen ve genişleyen ilk üç sektör arasında sayılmıştır. Tüm dünya genelinde küreselleşme ile birlikte iletişimde, teknolojiye ve ulaşım araçlarında birtakım değişiklikler yaşanmış ve yaşanan bu değişiklikler turizm sektörünü de olumlu yönde etkileyerek gelişmesinde büyük bir ivme kazandırmıştır. Dünya’daki en dinamik sektörlerden biri olan turizm sektörü özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin gelişmesinde ve kalkınmasında etkili olan sermayeyi ülkelere sağlama imkânı sunmuştur. Ayrıca söz konusu ülkeler turizm bölgelerindeki doğa ve kültürel varlıklarını diğer ülkelere tanıtımlarıyla, turizm gelirlerini dolayısıyla da döviz gelirlerini artırmaktadırlar. Böylece ülkeler büyüme ve kalkınmada en etkili olan sermayeyi elde etme imkanına kavuşurlar.

Dünya Turizm Örgütü (UNWTO-World Tourism Organization) verilerine göre, turist sayısı 2012 yılında yaklaşık 1 milyar 36 milyona; 2013 yılında yaklaşık 1,1 milyara; 2014 yılında yaklaşık 1 milyar 137 milyona; 2015 yılında yaklaşık 1 milyar 189 milyona; 2016 yılında yaklaşık 1 milyar 235 milyona ulaşmıştır. Türkiye’de turizm sektörü ise, özellikle 1980’li yıllardan sonra önemli bir gelişme göstermeye başlamış ve hem gelişmiş ülkelerin hem de gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri açısından önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Turizm, başta ekonomik alanda olmak üzere sosyal ve kültürel alanda da ülke ekonomileri için önemli bir hizmet sektörü haline gelmiştir. Bacasız sanayi olarak adlandırılan turizm sektörü; döviz girdisini arttırması, yeni istihdam alanları yaratması, yabancı sermaye girişini ve vergi gelirlerini arttırması, dış ödemeler bilançosu açıklarını kapatması, bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltması ve yeni iş alanları yaratarak işsizliği azaltması gibi önemli özelliklere sahip bir sektör olmuştur. Buna karşın turizm sektörüne yapılan yatırımlar, ekonomik, sosyal, siyasi ve doğal olaylara karşı son derece hassas ve kırılğan ve geri dönüşü uzun yıllar süren yatırımlar olmuştur. Bu nedenle turizm sektörünün sağladığı olumlu gelişmelerin göz önünde bulundurularak sektörün geliştirilebilmesi ve son zamanlarda ekonomik alandaki öneminin fark edilmesi ile birlikte kalkınmaya yardımcı olabilmesi için sektörün doğrudan ve dolaylı teşviklerle desteklenmesi konusunda toplumsal uzlaşma oluşmuştur. Böylece çeşitli yasal düzenlemelerle birtakım teşviklerin üretilmesi zorunlu kılınmıştır. Türkiye’de turizm sektörüne yönelik teşvik unsurları planlı dönem ile birlikte başlamış ve 1980 yılından sonra yatırımcılara verilen nakdi ve nakdi olmayan teşvikler ile turizm gelirlerinde önemli artışların yaşandığı görülmüştür. Özellikle özel sektörün turizm alanına yaptığı teşvikler önemli bir yere sahip olmuştur. Ayrıca 1982 yılına gelindiğinde yürürlüğe giren 2634 sayılı “Turizm Teşvik Kanunu” ile sağlanan teşvikler sayesinde de turizm sektörü hızla gelişim göstermiştir.

Bu çalışmada amaç, Türkiye’de 2004-2018 döneminde, turizm sektörüne yapılan teşviklerin net turizm gelirleri üzerindeki etkisini analiz etmektir. Literatürdeki çalışmalara bakıldığında daha çok Türkiye’de turizm işletmelerine uygulanan teşviklerin tarihsel gelişimi ve bu teşviklerin sektöre olan etkilerinin

incelendiği (Bahar, 2007; Ünlüöner ve Tayfun, 2009; Erkan vd., 2013; Özcan, 2016; Şanlıoğlu ve Özcan, 2017; Selim vd., 2019) ve ayrıca ülke bazlı turizm talebini etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve bu faktörlerin etkilerinin ele alındığı (Sarkim, 1997; Icoz vd., 1998; Vogt vd., 1998; Tse, 2001; Mervar ve Payne, 2002; Kara vd., 2003; Dritsakis vd., 2004; Naude ve Saayman, 2005; Algieri, 2006; Mervar ve Payne, 2007; Algieri vd., 2008; Demir, 2010; Santana-Jimenez ve Hernandez, 2011; İnançlı vd., 2012; Kutlar ve Sarıkaya, 2012; Cheng vd., 2013; Mushtaq ve Zaman, 2013; Zortuk ve Bayrak, 2013; Aksakal ve Çılan, 2015; Aydın vd., 2015; Karacuka ve Çelik, 2015; Özcan ve Kayhan, 2015; Özcan, 2015; Selim vd., 2015; Güven ve Mert, 2016; Ersungur vd., 2017; Martins vd., 2017; Kurt ve Kılıç, 2018; Karaoğlu, 2019; Tengilimoğlu ve Kuzucu, 2019) çalışmaların olduğu görülmektedir. Bunun yanında turizm talebi üzerinde etkili olan ekonomik, sosyal ve politik faktörlerin etkilerinin yapısal kırılma testleri aracılığıyla incelendiği (Narayan, 2005; Sivri, 2010; Kıran, 2010; Murat vd., 2013; Şit, 2014; Şen ve Şit, 2015; Öncel vd., 2016; Özcan ve Yorgancılar, 2016; Özdemir vd., 2018; Hopoğlu ve Eryüzlü, 2019) çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmanın konusu olan turizme yönelik teşviklerin turizm talebi üzerindeki etkisinin araştırıldığı bir çalışmanın literatürde bulunmadığı görülmekle birlikte yapısal kırılmalar altında zaman serileri modellerinin ele alınması yönüyle de bu çalışma literatüre katkı sağlayacaktır.

Çalışmanın izleyen bölümleri şu şekildedir: Birinci bölümde turizm talebini etkileyen faktörlerden bahsedilmiştir. İkinci Bölümde teşviklerin önemi ve turizm sektörüne sağlanan teşviklerin önemine değinilmiştir. Üçüncü bölüm, turizm talebi ve teşvikler konusunda yapılan çalışmaların sunulduğu literatür araştırmasını içermektedir. Dördüncü bölümde metodolojiye yer verilmiştir. Beşinci bölüm bulguların yorumlandığı ampirik analiz kısmından oluşmaktadır. Altıncı bölüm elde edilen sonuçların değerlendirildiği ve önerilerin sunulduğu Sonuç bölümüdür.

I. TURİZM TALEBİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Turizm sektörü ile ilgili alınan tüm kararlar ve bu kararların başarısı tamamen turizm talebine bağlıdır. Dolayısıyla turizm talebini etkileyen faktörlerin iyi bir şekilde belirlenmesi ve analiz edilmesi gerekmektedir. Turizm talebini etkileyen pek çok faktör vardır. Bunlar; ekonomik, sosyal, politik, psikolojik, siyasi ve yasal faktörler olarak ayrılmakta ve bu faktörler turizm talebini farklı ölçüde etkilemektedir (Kurt ve Kılıç, 2018: 248).

A. Ekonomik Faktörler

Turizm talebini etkileyen en önemli ekonomik faktörden biri tüketicinin gelir düzeyidir. Tüketicilerin gelir düzeylerindeki değişimler sonucunda turizm talebinde değişimler meydana gelmektedir. Böylece tüketicinin alım gücünün bir göstergesi olan gelir düzeyindeki bir artış, tüketicinin harcamasını arttıracak bunun sonucunda da tüketicilerin turizm mal ve hizmetlerine yönelik talebi artacaktır. Turizm talebinde bulunan ve bu talebi gerçekleştirme imkânına sahip olan turistler, gelir düzeyi konusunda diğer tüketiciler kadar hassas davranmaktadır. Turizm ürün ve hizmetlerine yönelik gerçekleştirilen bu talepte tüketicilerin harcanabilir

gelirlerinde meydana gelen değişimler tüketicileri büyük ölçüde etkilemektedir (Bahar ve Kozak, 2005). Bu etki ise talebin gelir esnekliği ile ölçülür. Talep edilen turizm ürünü miktarındaki oransal değişiminin, harcanabilir gelir miktarındaki oransal değişmeye oranı turizm talebinin gelir esnekliğini vermektedir. Talebin gelir esnekliği katsayısı birden küçükse sert veya katı, bire eşitse birim esnek ve birden büyük ise talebin gelir esnekliği yumuşaktır (Turgut, 2014: 30-31). Gelir arttıkça turizm ürün ve hizmetlerine yönelik talep miktarı da artış gösterecektir. Bu nedenden dolayı turizm talebi ile gelir arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Uluslararası turizm talebinin gelir esnekliği ile ilgili teorik beklenti birden büyük ve pozitif işaretli olmasıdır (Şit, 2014: 44). Bir mal veya hizmetin talebini etkileyen en önemli faktörlerden biri talep teorisine göre o mal veya hizmetin fiyatıdır. Bir turistik mal ve hizmete ilişkin talep ile onun fiyatı arasında ters yönlü bir ilişki söz konusudur. Yani fiyatlarda meydana gelen bir artış sonucunda turizm talebi azalır ya da fiyatların düşmesi sonucunda turizm talebi artış gösterecektir. Turistik ürünün fiyatında gerçekleşen değişiklikler sonucunda turizm talebi, gelir ve ikame etkilerinin büyüklüklerine bağlı olarak farklılık gösterecektir. Gelir etkisine göre, turistik ürün fiyatındaki artış karşısında kişinin gelirinde parasal olarak bir değişme yaşanmamasına rağmen satın alma gücünde bir azalma yaşanacaktır. Bu durum talebi etkileyecek ve kısıtlayacaktır. İkame etkisine göre ise benzer şekilde turistik ürün fiyatındaki artış karşısında kişi daha ucuza gelen öteki malları tercih edecektir. Böylece fiyatı artan ürünün talebi azalış gösterecektir (Dikkaya ve Özyakışır, 2013). Turizm talebinin fiyat esnekliği, talep edilen turistik mal ve hizmet ürününün miktarındaki oransal değişiminin turistik mal ve hizmet ürününün fiyatındaki oransal değişmeye oranı olarak tanımlanabilir. Turizm talebinin fiyat esnekliği diğer esnekliklerde olduğu gibi bir katsayısı ile ifade edilmektedir. Talebin fiyat esneklik katsayısı birden küçükse esnek olmayan talebi, bire eşitse birim esnek talebi ve birden büyük ise esnek talebi göstermektedir (Şit, 2014: 43). Turizm talebini etkileyen ekonomik faktörlerden bir diğeri ise nispi döviz kurlarıdır. Nispi döviz kurları, turizm talebi açıklanmaya çalışılırken kullanılan bir değişkendir. Bunun nedeni turizm talebinde bulunan kişilerin seyahat ettikleri ülkelerdeki fiyatların yanında, turist gönderen ülke ile turist çeken iki ülkedeki karşılaştırmalı (nispi) fiyat farklılıklarının da turizm talebini etkilemesidir (Bahar ve Kozak, 2014: 117-118).

Turizm talebinde bulunan kişiler seyahat edecekleri ülkelerdeki döviz kurlarını kendilerine ölçü almaktadır. Turist kabul eden ülkedeki fiyatların genel seviyesi değişmez aynı kalırsa ve turist gönderen ülkenin para birimi nispi olarak değer kazanır ise, ev sahibi ülkenin ürün ve hizmeti turist gönderen ülke vatandaşları tarafından daha çok talep edilecek, bunun sonucunda da turizm talebi artış gösterecektir (İçöz, 1991: 123). Örneğin, 1993 yılında ABD döviz kuru oranının yüksek olmaması, birçok ülkeden ABD’ye seyahati avantajlı hâle getirirken, tam tersine aynı dönemde, birçok Avrupa ülkesinde döviz kuru oranı yüksekliği, ABD’den Avrupa’ya olan seyahatleri çok pahalı hâle getirmiştir. Böylece bir ülkenin döviz kuru oranı düştüğünde, o ülkeye gelen yabancı turist sayısı artma eğilimi göstermektedir. Bununla birlikte, bazı ülkelerdeki yüksek

enflasyon, döviz kurlarının oluşturduğu bu fiyat avantajını ortadan kaldırmaktadır (Şit, 2014: 36).

B. Sosyal ve Demografik Faktörler

Turizm talebini etkileyen sosyal faktörler; moda, zevk ve alışkanlıklar, yaş, cinsiyet, meslek, kültür ve eğitim düzeyi, aile durumu, kentleşme oranı olarak gösterilebilir.

Turizm talebini etkileyen sosyal faktörlerden moda, zevk ve alışkanlıklar, kişilerin yaşamlarını yönlendiren önemli bir faktördür. Bu faktör, turistik ürün ve hizmet talebi üzerinde diğer ürün ve hizmetlerde olduğu gibi etkili olmaktadır. Benzer şekilde turizm talebi de diğer sektörlerde gerçekleştirilen alışverişlerde olduğu gibi yüksek oranda moda, zevk ve alışkanlıklara bağlı olabilmektedir (Dinler, 1998: 80). Eğitim ve kültür düzeyi ile turizm talebi arasında güçlü bir ilişki vardır (Mill ve Morrison, 1985: 75). Eğitim seviyesi yüksek olan kişilerin, yurt dışı seyahatlere olan ilgilerini ve farklı insanlarla tanışma arzularını arttıracaklarını söylemek mümkündür (Barry ve O'Hagan, 1972: 147). Lickorish ve Jenkins (1997: 60), kişilerin eğitim düzeyi ile kültürel merakı arasında bir ilişki olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla kişilerin eğitim ve kültür seviyeleri yükseldikçe çeşitli turizm faaliyetlerine katılma istekleri oluşacak böylece farklı kültürleri tanıma arzuları ve yeni yerleri görme, öğrenme ve keşfetme eğilimleri artacaktır. Yapılan çalışmalara göre üniversite mezunlarının, ilkökul mezunlarına göre turist olma şansının daha yüksek olduğu görülmüştür (Toskay, 1989: 136). Kişilerin ailevi durumları da turizm talebini etkileyen bir faktördür. Bireylerin evli veya bekâr olmaları turizm talebinde bulunmalarını etkilemektedir. Bekâr bireyler evli bireylere göre daha fazla turizm faaliyetlerinde bulunabilmektedir. Aynı şekilde ailedeki birey sayısının artması da kişinin turizm talebinde bulunmasını etkilemektedir. Turizm talebini etkileyen diğer bir faktör yaş değişkenidir. Yapılan araştırmalara göre turizm faaliyetlerinde bulunan kişilerin genelde gençlerin ve yaşlıların oluşturduğu görülmüştür. Genç kesimde (15-24 yaş arası) seyahat kültürünün gelişim göstermesinin yanında gelir düzeyinin yükselmesi, daha bağımsız hareket etmesi ve aile sorumluluğunun olmaması gibi nedenlerden dolayı turizm faaliyetleri yüksek olmaktadır. Diğer taraftan boş zamanın artması, çocuk sorunun olmaması, gelir düzeyinin yüksekliği ve sosyal güvenlik konusunda bir problemin olmaması ise yaşlı kesim (55-65 yaş arası) için önemlidir. Böylece bu yaş grubunun da turizm faaliyetlerine katılması oldukça yüksek olmaktadır (Dinçer, 1993: 35-36).

Seyahati gerçekleştiren bireyin cinsiyeti, seyahate katılmanın türü ve süresi üzerinde etkisi vardır. Erkeklerin kadınlara göre konaklama süreleri daha azdır ve erkekler daha çok transit seyahatleri tercih etmektedir (Ata, 1985: 26). Turizm talebinin önemli bir belirleyicisi de kişilerin meslek durumlarıdır. Kişilerin meslekleri, iş konumları ve çalıştıkları sektör turizm faaliyetleri ile yakından ilgilidir. Bireylerin meslek durumlarının seyahat tercihleri ile ilişkili olmasının nedenlerinden biri bireyin meslekten elde ettiği gelire bağlı olmasıdır. Yüksek gelir getiren meslek gruplarına mensup olan kişiler daha fazla turizm faaliyetlerine katılırken, gelir düzeyi az olan kişilerin durumu farklılık gösterebilmektedir

(Menezes vd., 2008: 212). Kentleşme düzeyi de turizm talebini etkileyen önemli bir faktördür. Şengel (2019: 118) kentleşme olgusunun, dünyada ve ülkede her geçen gün artan nüfus artışı ile birlikte yaygınlaştığını belirtmektedir. Artan nüfus ile birlikte insanlar, geçimini kolaylaştırmak için sanayi ve ticaretin yoğun olduğu kent merkezlerine göç etmişlerdir. Büyük arazilerin miras yolu ile paylaştırılarak üretim yapılamayacak duruma gelmesi ve kırsal kesimde yaşamının insanlara ağır gelmesi kentleşmeyi etkileyecek böylece insanlar büyük şehirlere göç edeceklerdir. Barry ve O’Hagan (1972: 147) da çalışmasında gidilecek ülkedeki kentleşme düzeyinin yüksek olması ile birlikte o ülkenin ulaşım, alt yapı ve diğer hizmet koşullarının gelişmiş olduğunu söylemekte böylece kentleşme düzeyinin, gidilecek ülke açısından gelişmişliğin göstergesi olduğunu belirtmektedir.

C. Psikolojik Faktörler

Kişilerin turizm faaliyetlerinde bulunup bulunmamalarında etkili olan faktörlerden biri de psikolojik faktörlerdir. Psikolojik faktörler kişilerin turizm taleplerinde oldukça önemlidir. Bu faktörler, kişileri seyahat aracılığı ile mevcut yaşadıkları yerden belli bir süre uzaklaştırarak, birtakım ihtiyaçlarını karşılayarak yüksek oranda zevk almalarına ve zihinsel ve fiziksel olarak yenilenip dinlenmelerine olanak sağlamaktadır.

Turizm faaliyetlerinde bulunan kişi, gittiği yerde güven ve emniyet içinde olmak ister. Çünkü kişiler psikolojik açıdan kendilerini güvende hissettikleri müddetçe turizm talebinde bulunacaklardır. Ziyaret edilen yerdeki insanların, esnafın ve satıcıların gelen turistlere davranışları turistlerin psikolojik yapısını etkileyerek gidilen ülke ve insanları hakkında olumlu ve olumsuz bir izlenim yaratmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu durumdan turizm talebi de olumlu ya da olumsuz yönde etkilenmektedir (Şit, 2014: 41).

D. Siyasi ve Yasal Faktörler

Turizm talebini etkileyen önemli faktörlerden biri de gerek bir ülkedeki gerekse dünyanın herhangi bir bölgesinde meydana gelen siyasi sorunlardır. Böylece turizm talebinde bulunan kişinin hem kendi ülkesindeki politik durumu hem gittiği ülkedeki politik durumu hem de bu iki ülke arasındaki genel politik durumu turizm talebini etkilemektedir. Politik faktörler, kişinin kendi ülkesindeki politik durumu, gidilecek ülkenin politik durumu ve genel politik durum şeklinde ele alınmaktadır (Olalı ve Timur, 1988: 206). Turistin kendi ülkesindeki politik durumunda, turizm faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi için o kişilere seyahat özgürlüğünün tanınmış olması esastır. Yine gidilen ülkenin politik durumu da kişilerin davranışlarının kontrol altında olup olmayacağını düşündükleri bir yere gitmek istemesi ile ilgilidir. İnsanlar genellikle davranışlarının kontrol altında tutulacağını düşündüğü bir yere gitmek istemezler. Genel politik durum ise dünya genelindeki politik konjonktürü göstermektedir (Özcan, 2013: 58). Hem gidilecek ülkedeki politik durum hem de ülkeler arasındaki politik durum turizm talebini etkilemektedir.

II. TEŞVİKLERİN ÖNEMİ VE TURİZM SEKTÖRÜNÜN TEŞVİK EDİLMESİNİN NEDENLERİ

Devletin ekonomiyi en önemli müdahale araçlarından birisi olan teşvikler, geçmiş dönemlerden günümüze kadar ekonomik hayatın önemli bir parçasını teşkil etmektedir. Toplumların giderek büyümesi, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin yaşanması, üretimin ve istihdamın artması ve uluslararası rekabet gücünün yaşanması teşviklerin özendirilmesine neden olmuştur (Ulusoy, 2007: 5' den aktaran Candan ve Yurdadoğ, 2017: 155). Dolayısıyla gelişmiş ülkeler ile gelişmiş olan ülkeler, yaşadıkları bölgelerin gelişim göstermesi için farklı seviyelerde teşvik politikalarını uygulamaya koymuşlardır (Yavan, 2011: 65). Hem yerli hem de yabancı girişimcileri cesaretlendirerek üretimlerin artması ve sürdürülebilirliğin sağlanması teşvik politikalarının temel amacını işaret etmektedir (Erdoğan ve Ataklı, 2012: 1185). Teşvikler, küreselleşme ile birlikte ülkeler arasındaki ekonomik sınırların kalktığı böylece ülkelerin birbirlerine bağımlı duruma gelmesi sonucunda söz konusu ülkeler için dengeli büyüme ve gelişmesinin sağlanabilmesinde oldukça önemli araçlardan biri haline gelmiştir. Yine Türkiye'de de teşvikler ile planlı dönem itibariyle ekonomik gelişmeyi hızlandırmak için çok sayıda faaliyet alanları desteklenmiştir (Gülmez ve Yalman, 2010: 235-236).

Bacasız sanayi olarak adlandırılan turizm sektörü, dünya ekonomisinde küreselleşmenin de etkisiyle 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren en fazla gelişme gösteren ve sürekli değişerek büyüyen önemli hizmet sektörlerinden biri haline gelmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önemli olan turizm sektörünün ekonomik, sosyal ve kültürel getirileri dikkate alındığında devletin bu sektörü desteklemesi yani teşvik etmesi gerekmektedir. Ayrıca sektörde faaliyet gösteren işletmelerin karşılaştığı sorunlar için de devletin koruyucu önlemler alması büyük önem taşımaktadır (Toker, 2007: 82; Akın vd.2012: 64-65).

Turizm sektörünün teşvik edilmesinin nedenleri şunlardır (Karataş ve Tetik: 2017:159):

- Turizm, emek-yoğun bir hizmet sektörüdür. Dolayısıyla istihdam artırıcı etkisinin olması,
- Bölgeler arasındaki gelir dağılımı ve ekonomik gelişme farklılıklarını en aza indirici etkisi olması,
- Ülkeye döviz girdisi sağlaması, böylece ödemeler dengesi üzerinde olumlu etki yaratması,
- Vergi gelirleri üzerinde artırıcı etkisi olması,
- Yapılan yatırımlar ile katma değer yaratılması,
- Ülkeler ile ülkelerin insanları arasında kültürel alışverişi geliştirmeyi ve sosyalleşmeyi sağlaması,
- Ülkenin doğal ve tarihsel güzelliklerini dış dünyaya açarak söz konusu ülkenin itibarını arttırması.

III. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Bu bölümde ülkelerin turizm talebini etkileyen ekonomik, sosyal ve politik faktörlerin belirlenmesine ve Türkiye’de turizme sağlanan teşvikler ile bu teşviklerin etkilerinin incelenmesine yönelik çalışmalar sunulmuştur.

Vogt vd. (1998), Tayland’ın turizm gelirlerini etkileyen faktörleri incelemeyi amaçlamıştır. Bu amaçla 1960-1993 yılları arasındaki yıllık verilerden yararlanarak eştümleşme analizi yapılmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olarak Tayland’ın turizm gelirleri; turizm gelirleri üzerinde etkili olan fiyat elastikyetleri, toplam dünya geliri ve reel döviz kuru değişkenleri bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre eştümleşik olan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Narayan (2004), Fiji’nin turizm talebini etkileyen faktörleri incelemeyi amaçlamıştır. Bu amaçla 1970-2000 yılları arasındaki verilerden yararlanmıştır. Modelde Fiji’nin turizm talebini temsilen bağımlı değişken olarak Fiji’yi ziyaret eden turist sayısı, bağımsız değişkenler olarak da kişi başına gelir, fiyat seviyesi, ulaşım maliyetleri ve alternatif ülkelerdeki fiyat seviyesi değişkenleri ele alınmıştır. Çalışmada değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişki ARDL (Autoregressive Distributed Lag) yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre söz konusu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Algieri (2006)’de Rusya’nın turizm talebini etkileyen faktörleri eştümleşme analizi ile incelemiştir. Bu amaçla 1993-2002 yılları arasındaki aylık veriler kullanılmıştır. Çalışmada turizm talebini temsilen turizm gelirleri kullanılmış olup modelde bağımlı değişken olarak yer almıştır. Modelde kullanılan bağımsız değişkenler ise dünyadaki toplam gelir, havayolu maliyetleri ve reel efektif döviz kuru değişkenleridir. Elde edilen sonuçlara göre Rusya’daki turizm gelirleri ile dünyadaki toplam gelir, havayolu maliyetleri ve reel efektif döviz kuru değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Mervar ve Payne (2007)’de, 1994-2004 yılları arasındaki aylık verilerden yararlanarak Hırvatistan’ın turizm talebi üzerinde etkili olan faktörleri ARDL (Autoregressive Distributed Lag) yöntemi ile incelemiştir. Çalışmada turizm talebini etkileyen açıklayıcı değişkenler olarak gelir düzeyi, reel döviz kuru ve ulaşım maliyetleri değişkenleri kullanılmıştır. Ayrıca 1990 yıllarındaki siyasi istikrarsızlıklar kukla değişken olarak modele dâhil edilmiştir. Çalışma sonucunda ulaşılan bulgulara göre gelir düzeyinin Hırvatistan’ın turizm talebi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Algieri vd. (2008), 1985-2006 yılları arasında Avustralya, Fransa, İspanya ve Yunanistan’ın turizm talebi üzerinde etkili olan faktörleri incelemiştir. Analizde hata düzeltme modeli (ECM) ele alınmıştır. Çalışmada her bir ülke için tüketici fiyat endeksi oranı ve ilgili ülkedeki milli gelir değişkenleri turizm gelirleri üzerinde etkili olan faktörler olarak ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre turizm gelirleri üzerinde Avustralya, Fransa, İspanya ve Yunanistan’ın gelirlerinin ve fiyatlarının etkili olduğu görülmüştür. Song vd. (2010), 1981-2006 yılları arasında Hong Kong’a turist gönderen ABD, Birleşik Krallık ve Avustralya’dan Hong Kong’a yönelik turizm talebi üzerinde etkili olan faktörleri En Küçük Kareler yöntemi ile incelemiştir. Modelde

bağımlı değişken olarak ülkeye gelen turist sayısı, bağımsız değişken olarak da reel GSYH, göreceli fiyat ve döviz kuru değişkenleri ele alınmıştır. Çalışma sonucuna göre ülkeye gelen turistlerin yaptıkları harcamaların, göreceli fiyat destinasyonlarından, ülkeye gelen turistlerin gelirlerinden ve şöhretten etkilendiği görülmüştür. Santana-Jimenez ve Hernandez (2011), 1990-2005 yılları arasında Almanya ve İngiltere'den Kanarya Adaları'na yönelik turizm talebinin belirleyicilerini panel veri analizi ile araştırmışlardır. Çalışmada adaya gelen turist sayısı bağımlı değişken, kişi başına GSYH, ulaşım maliyeti, döviz kuru ve nüfus yoğunluğu bağımsız değişken olarak modelde yer almıştır. Çalışma sonuçlarına göre turizm talebi üzerinde gelir düzeyinin, döviz kurunun, ulaşım maliyetlerinin ve nüfus yoğunluğunun istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Ayrıca nüfus yoğunluğunun talep üzerindeki etkisinin tahmini; yıllara, turistlerin geldikleri destinasyona ve turist gönderen ülkelere göre değişeceği sonucuna varılmıştır.

Mushtaq ve Zaman (2013), 1995-2011 yılları arasında Güney Asya İş Birliği Örgütü ülkeleri (Bangladeş, Butan, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka) için turizm talebini Panel eştümleme analizi ile incelemişlerdir. Çalışmada turizm gelirleri bağımlı değişken olarak, kişi başına GSYH, tüketici fiyat endeksi, gayri safi sermaye oluşumu ve ticari açıklık bağımsız değişken olarak modelde yer almıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre gayri safi sermaye oluşumu değişkeninin turizm gelirleri üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı görülürken kişi başı gayri safi yurtiçi hâsıla ve ticari açıklık değişkenlerinin turizm gelirleri üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Aydın vd. (2015), 1996-2013 dönemi için Türkiye'ye turist gönderen ilk beş ülkeden (Almanya, Bulgaristan, Gürcistan, İngiltere ve Rusya) Türkiye'ye olan uluslararası turizm talebini etkileyen ekonomik faktörleri panel eştümleme analizi ile incelemişlerdir. Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısı bağımlı değişken; kişi başı GSYH, tüketici fiyat endeksi, reel efektif döviz kuru endeksi ve seyahat maliyetleri bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Çalışma sonuçlarına bakıldığında turizm talebi ile döviz kurları arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişkinin olduğu, seyahat maliyetleri ve tüketici fiyat endeksi ile turizm talebi arasında beklenildiği gibi negatif yönlü güçlü bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Martins vd. (2017), 1995-2012 yılları arasında 218 ülkeye yönelik küresel turizm talebini etkileyen makroekonomik faktörleri panel veri analizi ile belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışmada turizm talebi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için üç ekonometrik model ele alınmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre turizm talebi üzerinde nispi fiyat seviyesi, gelir düzeyi ve döviz kuru değişkenlerinin temel belirleyiciler olduğu belirlenmiştir. Söz konusu ülkelerin gelir düzeylerinde görülen değişimlerin turizm talebi üzerinde anlamlı etkiler gösterdiği görülmüştür. Böylece turizm talebinin açıklanmasında nispi fiyat seviyesinin düşük ve orta gelirli ülkeler için önemli olduğu, gelir seviyesinin ise geliri yüksek olan ülkeler için önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Karaoğlu (2019), Türkiye'ye turist gönderen 24 ülkeden, Türkiye'ye yönelik uluslararası turizm talebini etkileyen faktörleri dinamik panel veri analizi ile incelemiştir. Bu amaçla 2010-2017 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Çalışmada Türkiye'ye

gelen turist sayısı uluslararası turizm talebini temsil etmektedir ve modelde bağımlı değişken olarak yer almıştır. Turizm talebini etkileyen açıklayıcı değişkenler ise kişi başı millî gelir, döviz kuru, görelî fiyat, yatak ve tesis sayısı, bir yıl önceki turist sayısı ve siyasi ve terör istikrar endeksleridir.

Literatürdeki çalışmalarda turizm talebi üzerinde etkili olan ekonomik, sosyal ve politik faktörlerin etkileri yapısal kırılma testleriyle de analiz edilmiştir. Örneğin; Narayan (2005), çalışmasında Fiji’de turizm sektörüne yönelik gerçekleşen şokların, turizm harcamaları üzerindeki etkisinin kalıcı mı yoksa geçici mi olduğunu araştırmıştır. Bu amaçla 1970-2002 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Çalışmada turizm harcamaları serisinin durağanlığı ilk olarak ADF testi ile daha sonra Zivot ve Andrews (1992) bir yapısal kırılma testi ve Lumsdaine ve Papell (1997) iki yapısal kırılma testleri ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına bakıldığında turizm harcamalarının ADF testi sonucuna göre durağan olmadığını, Zivot ve Andrews (1992) bir yapısal kırılma testi ve Lumsdaine ve Papell (1997) iki yapısal kırılma testine göre ise 1987 yılında Fiji’de gerçekleşen askeri darbe dönemlerine denk gelen yapısal kırılmanın dikkate alınması durumunda turizm harcamalarının durağan olduğu görülmüştür.

Literatürde turizm talebi ile ilgili çalışmalar dışında turizm talebinin teşviklerle birlikte ele alındığı ve analiz edildiği çalışmalar da mevcuttur. Bahar (2007), Türkiye’de teşviklerin önemini, turizm sektörüne sağlanan teşvik uygulamalarını ve küreselleşmenin ortaya çıkardığı ekonomik etkiler ışığında turizm ve küreselleşme ilişkisini araştırmayı amaçlamıştır. Araştırma sonucuna göre küreselleşmenin, ülkeler arasındaki yarışın ve arz edilen turizm ürünlerinin nitelik olarak yükselmesine ve geçmişe göre turizm hareketlerinin artmasına böylece dünya turizmin büyük oranda gelişmesine neden olduğu görülmüştür. Erkan vd. (2013), 2005-2012 dönemi için Türkiye’de turizm gelirlerini etkileyen faktörleri belirlemeyi amaçlamışlardır. VAR Analizi ve Granger nedensellik analizinde turizm gelirleri üzerinde etkili olan faktörleri turist sayısı, reel efektif döviz kuru, reel toplam yatırım tutarı, turizm sektörü istihdamı, teşvik belge sayısı ve yatak sayısı değişkenleri olarak belirlemiştir. Model sonucuna göre turizm gelirleri ile turist sayısı değişkenleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu, turizm gelirleri üzerinde etkili olan diğer değişkenlerin ise istatistiksel olarak anlamsız olduğu belirlenmiştir. Özcan (2016), 2000’li yıllarda Türkiye’de turizm teşvik politikalarının uygulanması sonucunda sektörlere olan etkilerini araştırmıştır. Araştırmada kavramsal olarak teşvikler, teşviklerin tarihsel gelişim süreci, teşviklerin sınıflandırılması ve son zamanlarda uygulanan turizm teşvik politikaları incelenmiş ve uygulanan turizm teşvik politikalarının ülke için turistik arz ve talep sonucunda ulaşılan gelir üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Şanlıoğlu ve Özcan (2017)’da Türkiye’de turizm işletmelerine uygulanan teşvikler ile bu teşviklerin işletmelere olan etkilerini araştırmayı amaçlamıştır. Türkiye’de turizm sektöründe uygulanan teşvikler ile ülkeye gelen turist sayısı, döviz gelirleri ve turistik tesis sayısı artış göstermiştir. Fakat bu teşviklerin en çok kıyı bölgelerde uygulanması sonucunda deniz, kum, güneş turizmine olan talep artış gösterirken eğitim, iş ve sağlık gibi alanlarda yeterli talebin oluşmadığı gözlemlenmiştir. Karataş ve Tetik

(2017), Türkiye için turizm işletmelerine uygulanan teşviklerin tarihsel gelişimini araştırmayı amaçlamışlardır. Çalışmalarında teşvik öğelerini, teşviklerin özelliklerini, amaçlarını ve turizm işletmelerinin teşvik edilmesi için gerekli olan unsurlarını ele almışlardır. Turizm hareketliliğinin bitmesi halinde devir durumuna gelen teşvikler ile teşviklerdeki yetersizlikler de incelenmiştir. Çalışma sonucuna göre turizm sektörünün yatırım ağırlıklı olduğu ve 1980 yılından sonra iktisadi problemlerin mevcut olduğu zamanlarda uygulanan kamu teşvikleri sayesinde döviz girdisi ile ödemeler dengesi iyileştirilmiş ve işsizlik probleminin eskiye göre azalarak önemli bir gelişim gösterdiği belirlenmiştir. Selim vd., (2019), 2005-2015 yılları arasında Türkiye'deki illerin turizm açısından etkinlik düzeylerini turizm sektörüne uygulanan kamu teşvik politikaları kapsamında sosyal ve ekonomik göstergelere göre Veri Zarflama Analizi kullanılarak incelemeyi amaçlamışlardır. Araştırmada istihdam, teşvikli sabit yatırımlar, yatırım teşvikli belge sayısı, ihtiyaç kredileri, kamu harcamaları, işletme ve yatırım belgeli oda-tesis-yatak sayısı bağımsız değişkenler olarak; geceleme sayısı ve toplam tesise geliş sayıları da bağımlı değişkenler olarak ele alınmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bilgilere göre, Doğu bölgelerindeki illere göre Ege ve Akdeniz bölgesindeki illerin turizm açısından daha fazla etkin olduğu tespit edilmiştir.

IV. METODOLOJİ

Zaman serilerinde meydana gelen yapısal kırılmalar göz ardı edilerek analizler gerçekleştirildiğinde yapılan testlerin sonuçları güvenilir olmayacaktır. Bundan dolayı yapısal kırılmaları dikkate alan testler geliştirilmiştir. Yapısal kırılma varlığında birim kök testleri, Perron (1989), Christiano (1992), Banerjee vd. (1992), Zivot ve Andrews (1992), Perron ve Vogelsang (1992), Amsler ve Lee (1995), Perron (1997), Lumsdaine ve Papell (1997), Lee-Strazicich (2003), Kapetanios (2005), Carrion-i Silvestre vd. (2009), Narayan ve Popp (2010)'dır. Yapısal kırılmaları dikkate alan eştümleşme testleri ise Hansen (1992), Gregory-Hansen (1996), Hatemi-J (2008) ve Maki (2012)'dir. Değişkenler arasındaki nedensel ilişkiler Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi ile test edilebilmektedir. Bu çalışmada kullanılan birim kök ve eştümleşme testleri ile nedensellik analizine ilişkin metodoloji aşağıda sunulmuştur.

A. Lee-Strazicich (2003) Birim Kök Testi

Bir zaman serisinde yapısal kırılma varsa ve bu kırılmalar dikkate alınmazsa güvenilir sonuçlara ulaşılamamaktadır. Bundan dolayı yapısal kırılmanın varlığı durumunda klasik birim kök testleri yerine yeni testler geliştirilmiştir. Perron (1989), durağan alternatif hipotez doğru olduğunda ve mevcut bir yapısal kırılma dikkate alınmadığında bir birim kökü reddetme yeteneğinin azaldığını göstermiştir. Perron (1989) bilinen veya içsel yapısal kırılmaya izin vermek için kukla değişkenler içeren değiştirilmiş bir Dickey-Fuller birim kök testini kullanmıştır. Lumsdaine ve Papell (1997) ve Zivot and Andrews (1992), birim kök testini iki yapısal kırılma içerecek şekilde genişletmiştir (Lee ve Strazicich, 2003). Lee-Strazicich (2003), hem sıfır hem de alternatif hipotez altında iki yapısal kırılma içeren ve kırılma zamanının içsel olarak ele alındığı iki kırılmalı minimum Lagrange çarpanı (LM) birim kök testi geliştirmiştir. Bu test, ilk olarak

Schmidt ve Phillips (1992, SP) tarafından önerilen LM birim kök testinden genişletilmiştir (Lee ve Strazicich, 2003).

Perron (1989), üç yapısal kırılma modelini şu şekilde değerlendirmiştir; A modeli, kırılma zamanında bir kırılmaya izin veren çarpışma modelidir, “Crash Model” olarak tanımlanır. B modeli, değişen büyüme modelidir, “Changing Growth Model” olarak tanımlanır ve trend eğiminde bir kırılmaya izin verir. Son olarak C modeli hem trendde hem de düzeyde bir kırılmaya izin veren bir modeldir (Lee ve Strazicich, 2003). Veri üretim süreci aşağıdaki gibidir;

$$y_t = \delta' Z_t + e_t \quad (1)$$

$$e_t = \beta e_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Burada Z_t dışsal değişkenlerin vektörünü, ε_t ise hata terimini göstermektedir ($\varepsilon_t \sim iid$) $(0, \sigma^2)$. Lee-Strazicich (2003), yapısal kırılma için A ve C modelini ele almıştır. Model A ve Model C Perron (1989)’da kullanılan modellerdir. Bu durumda iki kırılma için Model A ve Model C dikkate alınır. A Modeli seviye olarak iki kırılmayı gösterir ve $Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}]$; $t \geq TB_j + 1$ iken $D_{jt} = 1$ (iki kırılma olduğu için $j=1, 2$ değerini alır) diğer durumlarda 0 değerini alır. Burada TB_j , bir kırılma olduğunda süreyi göstermektedir. Düzeyde ve eğimde iki yapısal kırılma gösteren model ise Model C’dir. $Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}, DT_{1t}, DT_{2t}]$ şeklinde gösterilir ve $t \geq TB_j + 1$ iken $DT_{jt} = t - TB_j$ $j=1,2$ diğer durumlarda 0 değerini alır. Veri üretme aşamasında sıfır hipotez ($\beta=1$) ve alternatif ($\beta < 1$) hipotezleri altında tutarlı olarak kırılmalara dikkat edilmiştir (Lee ve Strazicich, 2003);

B. Gregory ve Hansen (1996) Eşümleşme Testi

Zaman serilerinde eşümleşme analizi için yapısal kırılmayı dikkate alan testlerden biri Gregory ve Hansen (1996) testidir. Engle-Granger (1987), ek olarak uzun dönem vektöründe bir yapısal kırılmaya izin vererek testi genişletmiştir. Bu test Gregory ve Hansen (1996), Zivot ve Andrews (1992) testinin devamı olarak düşünülebilir. Zivot ve Andrews (1992) ve Gregory ve Hansen (1996) testleri sadece bir yapısal kırılmaya izin vermektedir. Gregory ve Hansen (1996), yapısal kırılmanın önsel bir bilgi olarak belirlenmediği içsel bir şekilde belirlendiği ve bir yapısal kırılmaya izin verilmiş ve bu kırılmanın sabit veya eğimde gerçekleşeceğini belirtmiştir. Yapısal kırılma olmadığında eşümleşme testi aşağıdaki gibidir;

Model I: Standart Eşümleşme Modeli

$$y_{1t} = \mu + \alpha^T y_{2t} + e_t \quad (t=1,2,\dots,n) \quad (3)$$

Modelde y_{2t} birinci derece fark durağan I (1), e_t düzeyde I (0) durağan olup hata terimini μ sabit terimi, α ise eğim katsayısının parametresini ifade etmektedir. Engle ve Granger (1987) eşümleşmeyi "uzun dönem denge" (long-run equilibrium) için kullanışlı bir model olarak tanımlamaktadır (Gregory ve Hansen, 1996). Gregory ve Hansen (1996)’in çalışmasındaki üç model aşağıda belirtilmiştir.

Model II: Sabit Kırılma (C)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1t} + \alpha^T y_{2t} + e_t \quad (t=1,2,\dots,n) \quad (4)$$

Bu model, sabit terimdeki kırılmayı belirlemek için geliştirilmiştir ve literatürde düzey değişimi (Level Shift (C)) olarak da ifade edilir. Model II’ de μ_1 kırılmadan önceki sabit terimi gösterirken, μ_2 yapısal kırılmanın yıl boyunca sabit

terimdeki değişikliğine, α^T bağımsız değişken katsayısını, φ_{1t} model üzerindeki kopma etkisini yansıtan kukla değişkeni ifade etmektedir. Bu denklemde, α^T değerinin sabit olduğu varsayımıyla analizler gerçekleştirilir.

Model III: Trendli Düzey Kırılma Modeli (C|T)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1t} + \beta_t + \alpha^T y_{2t} + e_t \quad (t=1,2,\dots,n) \quad (5)$$

Trendli düzey kırılma modeli, sabit kırılma modeline trend değişkeni eklenerek elde edilmiştir ve serinin sabit terimdeki ve trendteki kırılmaları belirlemek için geliştirilmiştir. Trendli Seviye Değişimi (Level Shift with trend (C / T) olarak da adlandırılır.

Model IV: Rejim Değişikliği Modeli (C|S)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1t} + \alpha_1^T y_{2t} + \alpha_2^T y_{2t} \varphi_{1t} + e_t \quad (t=1,2,\dots,n) \quad (6)$$

Bu model literatürde Rejim Kayması (Regime Shift (C/S)) olarak bilinir. Rejim değişikliği modeli, trendli düzey kırılma modelinden farklıdır, çünkü bu model herhangi bir trend değişkeni içermemektedir.

Gregory ve Hansen (1996), bu üç modeli test etmek için hesaplanan ADF*, Z_α^* , Z_t^* nin minimum olduğu tarih eştümleşme testi için uygun kırılma zamanı olarak bilinmektedir. (Tıraşoğlu ve Yıldırım, 2012: 114-115). ADF*, Z_α^* , Z_t^* aşağıdaki gibi gösterilir;

$$ADF^* = \min_{\tau \in T} ADF(\tau) \quad (7)$$

$$Z_\alpha^* = \min_{\tau \in T} Z_\alpha(\tau) \quad (8)$$

$$Z_t^* = \min_{\tau \in T} Z_t(\tau) \quad (9)$$

Gregory – Hansen (1996) testi, Zivot ve Andrews (1992) testinde olduğu gibi sadece bir yapısal kırılmanın var olduğu seriler arasındaki uzun dönemli ilişkileri analiz eder. Fakat birden fazla kırılma olduğu durumlarda bu yöntem geçerli değildir.

C. Hatemi- J (2008) Testi

Literatürde çok sayıda birim kök testleri mevcuttur. Mevcut olan yapısal kırılmalı eştümleşme teorisinde tek bir rejim değişimi dikkate alınmaktadır. Hatemi-J (2008) (HJ) ise çalışmasında iki olası rejim değişimini göz önünde bulundurarak mevcut olan literatürü genişleterek geliştirmiştir. Standart dağılıma uymayan testler için Monte Carlo simülasyonları yardımıyla yeni kritik değerler üretmiştir (Çağlar ve Mert, 2017: 29).

Engle ve Granger (1987) eştümleşme modeli aşağıda verilmiştir;

$$y_t = \alpha + \beta' x_t + u_t \quad (t=1,2,\dots,n) \quad (10)$$

Burada y_t bağımlı değişken, x_t bağımsız değişkenlerin m boyutlu bir vektörü, α sabit terimi, β , m boyutlu bir eğim vektörüdür ve t ise zaman indeksini gösterir. Bu denklem genellikle eştümleşme testi için uygulanan standart modeldir. Bu denkleme iki yapısal kırılma kuklası dahil edilerek Hatemi-J testi oluşturulmuştur. İki yapısal kırılmanın hem sabitte hem de eğimde (rejim değişimi) etkisi görülmektedir.

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 D_{1t} + \alpha_2 D_{2t} + \beta_0' x_t + \beta_1' D_{1t} x_t + \beta_2' D_{2t} x_t + u_t \quad (11)$$

Bu model C/S olarak tanımlanmaktadır. Burada D_{1t} , D_{2t} tanımlandığı gibi kukla değişkenlerdir ve aşağıdaki gibidir;

$$D_{1t} = \begin{cases} 0 & t \leq [\eta\tau_1] \\ 1 & t > [\eta\tau_1] \end{cases} \quad (12)$$

$$D_{2t} = \begin{cases} 0 & t \leq [\eta\tau_2] \\ 1 & t > [\eta\tau_2] \end{cases} \quad (13)$$

Burada bilinmeyen parametreler τ_1 ve $\tau_2 \in (0,1)$ kırılma noktalarını göstermektedir. Eşümleşmenin olmadığı boş hipotezi test etmek için ADF testinde $\hat{u}_t$ tahmini hata terimini gösterir. Boş hipotezi test etmek için üç farklı test istatistiği geliştirilmiştir. Bunlar ADF^* , Z_t^* , Z_α^* 'dır (Hatemi-J, 2008: 499).

Z_t ve Z_α istatistikleri düzeltilmiş birinci dereceden otokorelasyon katsayıları tahmini olan $\hat{p}^*$ tarafından tanımlanır (Hatemi-J, 2008: 499-500).

$$\hat{p}^* = \frac{\sum_{t=1}^{n-1} (\hat{u}_t \hat{u}_{t+1} - \sum_{j=1}^B w(j|B) \hat{\gamma}(j))}{\sum_{t=1}^{n-1} \hat{u}_t^2} \quad (14)$$

Burada $w(\cdot)$ spektral yoğunluk tahmin edicileri için standart koşulları karşılayan çekirdek ağırlıkları sağlayan bir işlevdir. B , bant genişliği sayısıdır ve $\hat{\gamma}(j)$ işlevi otokovaryanstır. Otokovaryans fonksiyonu aşağıdaki gibidir (Hatemi-J, 2008: 500).

$$\hat{\gamma}(j) = \frac{1}{n} \sum_{t=j+1}^T (\hat{u}_{t-j} - \hat{\rho} \hat{u}_{t-j-1})(\hat{u}_t - \hat{\rho} \hat{u}_{t-1}) \quad (15)$$

Burada $\hat{\rho}$, $\hat{u}_{t-1}$ 'in $\hat{u}_t$ üzerinde regresyonu En Küçük Kareler Yöntemi ile tahmin edilir. Z_t ve Z_α istatistikleri denklem (16) ve (17)' de verilmiştir.

$$Z_\alpha = n(\hat{\rho}^* - 1) \quad (16)$$

$$Z_t = \frac{(\hat{\rho}^* - 1)}{(\hat{\gamma}(0) + 2 \sum_{j=1}^B w(j|B) \hat{\gamma}(j)) | \sum_{t=1}^{n-1} \hat{u}_t^2} \quad (17)$$

D. Toda ve Yamamoto (1995) Nedensellik Testi

Zaman serilerinde değişkenler arasında nedenselliğin varlığını araştırmada kullanılan ilk analiz Granger (1969) tarafından yapılmıştır. Granger (1969) analizinde serilerin durağan olması gerekir. Seriler durağan değilse durağanlaştırmak için serilerin farkları alınır ancak serilerde bilgi kaybı söz konusu olur. Bu aşamada serilerde bilgi kaybını önlemek için Toda ve Yamamoto (1995) geliştirdiği yöntemle serilerin farkları alınmadan analiz edilmesini sağlamıştır. Böylece Granger (1969) analizinden daha güvenilir sonuçlar elde edilmiştir (Çil Yavuz, 2006).

Toda ve Yamamoto (1995) yönteminin ilk aşaması, sistemde yer alan değişkenlerin tümleşme derecesinin tespit edilmesidir, ikinci aşamada sistemin tahmin edilmesidir. Üçüncü aşamada ise, $(p+d_{max})$ gecikme için serilerin düzey değerleriyle VAR modeli tahmin edilmektedir (Çil Yavuz, 2006).

Tahmini yapılan VAR modeli aşağıdaki gibidir;

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \alpha_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \alpha_{2i} X_{t-i} + u_t \quad (19)$$

$$X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \beta_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \beta_{2i} Y_{t-i} + v_t \quad (20)$$

Yukarıdaki denklemlere bakıldığında; denklem (19) için sıfır hipotez, X' den Y' ye; denklem (20) için Y'den X' e doğru bir nedensellik olmadığını göstermektedir.

Son aşamada gelindiğinde d_{max} ' tan gelen katsayılara kısıtlar konulmakta ve bu kısıtların anlamlılığı modifiye edilmiş WALD (MWALD) testi ile sınanmaktadır. Toda ve Yamamoto (1995), serilerin durağan, trend etrafında durağan veya eştümleşik olup olmadığını dikkate almadan, bu testin asimptotik X^2 dağılımına sahip olduğunu göstermiştir (Hepkarşı, 2012:52).

V. AMPİRİK ANALİZ

A. Veriler ve Kullanılan Değişkenler

Bu çalışmada, Türkiye'de 2004-2018 yılları arasındaki aylık veriler kullanılarak turizm sektörüne sağlanan teşviklerin turizm talebi üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Analizlerde turizm talebinin ölçüsü olarak net turizm geliri alınmıştır. Çalışmada kullanılan veri seti, TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (evds2.tcmb.gov.tr) ve Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü'nden elde edilmiştir. Turizm sektörüne sağlanan teşviklerin net turizm geliri üzerindeki etkisini ölçmek için teşvikli istihdam, teşvikli sabit yatırım ve teşvikli belge adedi değişkenleri kullanılmıştır. Değişkenlerle ilgili açıklamalar aşağıda sunulmuştur. Çalışmada kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 1'de verilmiştir. "Belge Adedi" ve "Net Turizm Geliri" değişkenleri mevsimsel dalgalanmalar içerdiğinden "Census X-12" ile mevsimsellikten arındırılmıştır.

Tablo 1: Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişken	Açıklama	Ortalama	Standart Sapma	Min.	Max.
Ntg_sa	Net Turizm Geliri	1543.556	958.4327	140	3974
I	İstihdam	13.31667	7.49933	1	40
SY	Sabit Yatırım	294.0333	299.2045	0	2052
Ba_sa	Belge Adedi	19.79444	12.91774	1	84

B. Bulgular

Bu çalışmada turizm sektörüne sağlanan teşviklerin net turizm gelirleri üzerindeki etkisi, Gregory ve Hansen (GH 1996) ile Hatemi- J (HJ 2008) bir ve iki yapısal kırılmalı eştümleşme testi ve Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi ile araştırılmıştır. İlk aşamada; serilerin durağanlığı incelenmiştir. Çünkü değişkenler durağan özellik göstermedikleri durumda sahte regresyon ile karşılaşılabilir. Bu nedenden dolayı serilerin durağanlığı öncelikle yapısal kırılmanın dikkate alınmadığı Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) (1981) birim kök testi ile daha sonra yapısal kırılmanın dikkate alındığı Lee-Strazicich (2003) çift kırılmalı birim kök testi ile incelenmiştir. İkinci aşamada; seriler arasında eştümleşme ilişkisinin varlığı Gregory ve Hansen (GH 1996) ve Hatemi- J (HJ 2008) bir ve iki yapısal kırılmaya izin veren eştümleşme testi ile incelenmiştir. Üçüncü aşamada; seriler arasındaki uzun dönem ilişkileri, FMOLS yöntemi ile tahmin edilmiş ve son aşamada ise seriler arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarının elde edilmesinde EvIEWS 10 ve Gauss 20 paket programları kullanılmıştır.

1) Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Bu çalışmada kullanılan değişkenlerin durağan olup olmadığı ilk olarak Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) (1981) birim kök testi ile test edilmiştir. Değişkenlere ilişkin ADF birim kök test sonuçları Tablo 2’ de sunulmuştur.

Tablo 2: Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Birim Kök Testi			
	Sabit Modeli		Sabit ve Trend Modeli	
	Düzye	Birinci Fark	Düzye	Birinci Fark
Net Turizm Geliri (Ntg_sa)	-2,70	-18,93*	-2,84	-18,89*
İstihdam	-2,86	-12,89*	-3,21	-12,86*
Belge Adedi (Ba_sa)	-1,49	-11,92*	-1,64	-11,86*
Sabit Yatırım	-4,44*	-12,48*	-11,33*	-12,44*

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesini gösterir.

Tablo 2’deki ADF birim kök testi sınavına göre, sabit yatırım değişkeni dışındaki tüm serilerin düzeyde durağan olmadığı yani birim kök içerdiği şeklindeki yokluk hipotezi kabul edilmiş ve serilerin birinci farklarında durağan olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla yalnızca sabit yatırım değişkeninin düzeyde durağan olduğu görülmüştür. Vogt vd. (1998), Aktaş (2005), Işık (2010), Erkan vd. (2013), Şit (2014), Şen ve Şit (2015), Öncel vd. (2016)’de turizm geliri değişkeninin birinci farklarında durağan olduğu sonucuna ulaşırlarken Öz ve Buyrukoğlu (2017), teşvikli sabit yatırım değişkenini birinci farkında durağan ve teşvikli belge sayısı değişkenini ise düzeyde durağan bulmuştur.

Geleneksel ADF birim kök testlerinin, yapısal kırılmalı testlere göre açıklayıcı gücü oldukça düşüktür. Bu nedenle bu çalışmada, serilerin durağan olup olmadıklarının belirlenmesinde iki yapısal kırılmanın dikkate alındığı Lee-Strazicich (2003) çift kırılmalı birim kök testine yer verilmiştir.

2) Lee-Strazicich (2003) Çift Kırılmalı Birim Kök Testi

İki kırılmaya izin veren Lee-Strazicich (2003) testi değişkenlere uygulanmış ve sonuçlar Tablo 3’te sunulmuştur. Lee-Strazicich (2003), çift kırılmalı birim kök testinin A Modeli sonuçlarına göre, net turizm geliri, istihdam ve belge adedi değişkenlerinin sabitte iki kırılma ile birim kök içerdiği yönündeki sıfır hipotezi kabul edilmiştir. Böylece sabit yatırım serisinin 2011M12 ve 2014M03 yıllarında meydana gelen iki yapısal kırılmayla durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda sabitte kırılmaya izin veren Model A, iki yapısal kırılma dikkate alındığında sabit yatırım değişkeni hariç durağan dışı bir özellik göstermektedir. Model C sonuçları incelendiğinde, net turizm geliri ve belge adedi değişkenlerinin sabitte ve trendde iki kırılma ile birim kök içerdiği yönündeki sıfır hipotezi kabul edilmektedir. Ayrıca istihdam değişkeninin de %1 ve %5 anlamlılık düzeyleri dikkate alınarak durağan dışı olduğu kabul edilmiştir. Sonuç olarak Lee-Strazicich (2003) çift kırılmalı birim kök testinden elde edilen sonuçların ADF birim kök testinden elde edilen sonuçlar ile aynı olduğu görülmüştür. Çalışmada sabit yatırım hariç tüm serilerin birinci farklarında durağan özellik göstermesi yani I (1) olmasından dolayı net turizm geliri, istihdam ve belge adedi arasında uzun dönem ilişkisini gösteren eştümleme analizi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3: Lee-Strazicich (2003) Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Lee Strazicich (2003) Kırılmalı Birim Kök Testi				Karar
	Model A		Model C		
	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi	
Net Turizm Geliri (Ntg_sa)	-2.950996	2014M06 2016M05	-5.327120	2014M02 2016M01	I (1)
İstihdam	-4.087747	2009M08 2012M08	-5.831380*	2009M08 2012M11	I (1)
Belge Adedi (Ba_sa)	-2.992715	2010M04 2010M11	-5.214598	2010M03 2012M10	I (1)
Sabit Yatırım	-7.117571***	2011M12 2014M03	-9.228595***	2009M09 2015M11	I (0)

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesini gösterir. Burada Model A sabitte kırılmayı, Model C ise hem sabitte hem trendde kırılmayı ifade etmektedir.

3) Gregory ve Hansen (GH 1996) ve Hatemi- J (HJ 2008) Eştleşme Testi

Net turizm geliri ve belge adedi arasındaki eştleşme ilişkisi Model 1’de ve net turizm geliri ile istihdam arasındaki eştleşme ilişkisi Model 2’de verilmiştir. Yapısal kırılmaya izin veren Gregory ve Hansen (GH 1996) ve Hatemi- J (HJ 2008) eştleşme test sonuçları Tablo 4’te sunulmuştur. Her iki modelde Gregory ve Hansen (GH 1996) test sonuçları için düzey modeli (C Modeli) sonuçlarına bakıldığında, ADF_t^* test değeri, kritik değerden büyük olduğundan sıfır hipotezi kabul edilmiş ve eştleşme ilişkisi bulunmamıştır. Buna karşın Z_t^* ve Z_α^* test istatistik değerleri, kritik değerlerden küçük olduğundan sıfır hipotezi reddedilir yani Z_t^* ve Z_α^* test istatistik değerleri anlamlıdır. Elde edilen sonuçlara göre her iki modelde değişkenler arasında eştleşme ilişkisi bulunmuştur.

Söz konusu eştleşme ilişkisinin varlığından yola çıkılarak Gregory ve Hansen (GH 1996) ile Hatemi- J (HJ 2008) bir ve iki kırılmalı testin rejim modelleri de elde edilmiştir. ADF_t^* , Z_t^* ve Z_α^* test istatistik değerleri kritik değerden küçük olduğundan net turizm geliri, belge adedi ve istihdam arasında uzun dönem ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, Model 1 için ilk kırılma Ağustos 2006, ikinci kırılma Mayıs 2013 ve Model 2 için ise ilk kırılma Ağustos 2006, ikinci kırılma ise Mayıs 2013 olarak bulunmuştur.

Tablo 4: (GH 1996) ve (HJ 2008b) Eştleşme Testi Sonuçları

	Test	Model	ADF_t^*	TB	Z_t^*	TB	Z_α^*	TB
Model 1	GH	C	-3.80	2006M08	-5.612*	2015M08	-49.91*	2015M08
	GH	C/S	-5.23	2007M09	-6.64*	2014M01	-69.53*	2014M01
	HJ	C	-4.441	2006M08 2013M03	-6.025*	2006M08 2013M05	-58.720*	2006M08 2013M05
Model 2	GH	C	-3.701	2007M02	-5.477*	2015M09	-47.962*	2015M09
	GH	C/S	-5.209	2015M06	-6.655*	2015M07	-69.778*	2015M07
	HJ	C	-4.446	2006M08 2013M04	-5.708*	2006M08 2013M05	-53.398*	2006M08 2013M05

Not: * ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık seviyesini gösterir. C ve C/S sırasıyla düzeyde ve rejimdeki kırılmaları göstermektedir. Kritik değerler GH (1996) ve HJ (2008b) makalelerinden alınmıştır. Model 1 ve 2 için kritik değerler GH (1996) için C: ADF ve Z_t tablo=-4.61, Z_α =-40.48, C/S: ADF ve Z_t tablo=-4.95, Z_α =-47.04, HJ (2008b) için C: ADF ve Z_t tablo=-6.015, Z_α =-76.003.

4) Uzun Dönem Katsayı Tahmini

Değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi tespit edildikten sonra, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni ne yönde ve ne kadar etkilediği kırılma zamanları

göz önüne alınarak FMOLS yöntemiyle tahmin edilmiştir. FMOLS yönteminin tercih edilmesinin nedeni, bağımsız değişkenler ile hata terimi arasında otokorelasyon ve değişen varyans sebebiyle gerçekleştirilecek sapmaların giderilmesinde etkin bir tahminci olmasından kaynaklanmaktadır (Güner, 2018: 113-114). Gregory ve Hansen (GH 1996) ve Hatemi- J (HJ 2008) eştümleşme testinin düzey modelinden kırılma tarihleri dikkate alınarak FMOLS uzun dönem katsayı tahmin sonuçları Tablo 5’te verilmiştir. Model 1 sonuçlarına göre net turizm geliri ile belge adedi arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Belge adedi ile net turizm geliri arasında pozitif bir ilişki mevcuttur. Belge adedindeki %1’lik bir artış, net turizm gelirini %21.83 arttırmaktadır. Çift kırılmalı düzeyde kırılma modeline göre, belge adedi değişkeni ile net turizm geliri arasında pozitif bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Belge adedindeki %1’lik bir artış, net turizm gelirini %100.18 arttırmaktadır. Model 2 incelendiğinde, tek kırılmalı düzeyde kırılma modeline göre istihdamdaki %1’lik bir artış, net turizm gelirini %106.96 arttırmaktadır. Çift kırılmalı düzeyde kırılma modeline göre ise istihdam ile net turizm geliri arasında pozitif bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5: Düzeyde Tek ve İki Kırılmalı Modellerin FMOLS Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Model 1		Model 2	
	GH (1996)	HJ (2008)	GH (1996)	HJ (2008)
BA_SA	21.83*	100.18*		
I			106.96*	154.40***
C	1165.43*			
Kırılma Dönemi	2015M08	2006M08 2013M05	2015M09	2006M08 2013M05

Not: * ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık seviyesini gösterir. C ve C/S sırasıyla düzeyde ve rejimdeki kırılmaları göstermektedir.

5) Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Testi

Bu çalışmada, Toda-Yamamoto (1995) testinin uygulanabilmesi için optimum gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle öncelikle serilerin düzey değerleri ile bir VAR modeli tahmin edilmiş ve LR, FPE ve AIC kriterleri göz önüne alınarak gecikme değeri 12 olarak elde edilmiştir. Seçilen bu gecikmenin istikrarlı olma durumunu araştırmak için otokorelasyon için LM ve değişen varyans için White testi kullanılmıştır (bkz. Tablo 6 ve Tablo 7). LM testinden elde edilen sonuçlara göre, 12. gecikmeye göre %5 anlamlılık düzeyinde otokorelasyon sorununun olmadığı tespit edilmiştir. Daha sonra tüm gözlemler için hata terimlerinin varyansının sabit olup olmadığı White değişen varyans testi ile incelenmiş ve değişen varyans sorunu olmadığı görülmüştür.

Tablo 6: Lagrange Çarpanı (LM) Otokorelasyon Testi

Gecikme Sayısı	LM-Test İstatistiği	Olasılık
1	12.57226	0.7039
2	9.838768	0.8750
3	16.22601	0.4375
4	13.70337	0.6210
5	40.80369	0.0006
6	4.952647	0.9960
7	15.99485	0.4535
8	17.03384	0.3836
9	18.38761	0.3019
10	14.10724	0.5909
11	16.62938	0.4102
12	20.73982	0.1889

Tablo 7: White Değişen Varyans Test sonucu

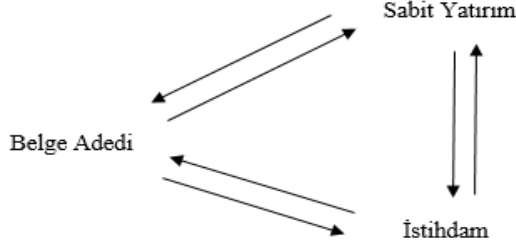
χ^2 Test İstatistiği	Olasılık
1011,725	0,785

Tablo 8’deki Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi sonuçlarına göre; sabit yatırımlar ile belge adedi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Böylece sabit yatırımlar belge adedi üzerinde etkili iken belge adedinin de sabit yatırımlar üzerinde etkisi olduğu belirlenmiştir. Şekil 1’de de görüldüğü gibi istihdam ile belge adedi ve istihdam ile sabit yatırım arasında da çift yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiştir. Ayrıca net toplam gelir ile belge adedi, istihdam ve sabit yatırım değişkeni arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Tablo 8: Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Testi Sonucu

Temel Hipotez	χ^2 Test İstatistik Değeri	Olasılık Değeri (P)	Karar
Belge adedi, net turizm gelirinin nedeni değildir.	8.439799	0.8138	Kabul
Sabit yatırımlar, net turizm gelirin nedeni değildir.	7.127765	0.8954	Kabul
İstihdam, net turizm gelirinin nedeni değildir.	5.001788	0.9752	Kabul
Net turizm geliri, belge adedinin nedeni değildir.	11.69079	0.5531	Kabul
Sabit yatırım, belge adedinin nedeni değildir.	20.60221	0.0812*	Red
İstihdam, belge adedinin nedeni değildir.	20.61679	0.0809*	Red
Net turizm geliri, sabit yatırımın nedeni değildir.	15.98713	0.2498	Kabul
Belge adedi, sabit yatırımın nedeni değildir.	63.58908	0.0000***	Red
İstihdam, sabit yatırımın nedeni değildir.	50.67738	0.0000***	Red
Net turizm geliri, istihdamın nedeni değildir.	10.25891	0.6726	Kabul
Belge adedi, istihdamın nedeni değildir.	49.25842	0.0000***	Red
Sabit yatırım, istihdamın nedeni değildir.	23.84121	0.0326**	Red

Şekil 1: Değişkenler Arasındaki Nedensellik Akışı

SONUÇ

Hizmet sektörlerinden biri olan turizm sektörü gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki ekonomik dengesizlikleri gidermekte ve gelişmekte olan ülke ve bölgelere kalkınmayı ve büyümeyi sağlamak için katkıda bulunmaktadır. Dünya genelinde önemi gittikçe artan turizm sektörü, Türkiye’de de hızla gelişerek ciddi ilerlemeler göstermiştir. Bu çalışmada amaç, Türkiye’de 2004-2018 döneminde, turizm sektörüne sağlanan teşviklerin net turizm gelirleri üzerindeki etkisini analiz etmektir. Literatürdeki çalışmalara bakıldığında daha çok Türkiye’de turizm işletmelerine uygulanan teşviklerin tarihsel gelişimi ve bu teşviklerin sektöre olan etkilerinin incelendiği ve ayrıca ülke bazlı turizm talebini etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik çalışmaların olduğu görülmektedir. Bunun yanında turizm talebi üzerinde etkili olan ekonomik, sosyal ve politik faktörlerin etkilerinin yapısal kırılma testleri aracılığıyla incelendiği çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmanın konusu olan turizme yönelik teşviklerin turizm talebi üzerindeki etkisinin araştırıldığı bir çalışmanın literatürde bulunmadığı görülmekle birlikte yapısal kırılmalar altında zaman serileri modellerinin ele alınması yönüyle de bu çalışma literatüre katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada, turizm sektörüne yapılan teşviklerin net turizm gelirleri üzerindeki etkisi, Gregory ve Hansen (GH 1996) ve Hatemi- J (HJ 2008) bir ve iki yapısal kırılmalı eştümleşme testi ve Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi ile elde edilmiştir. İlk aşamada; serilerin durağanlığı ADF birim kök testi ile ardından yapısal kırılmanın dikkate alındığı Lee-Strazicich (2003) çift kırılmalı birim kök testi ile incelenmiştir. İkinci aşamada; seriler arasında eştümleşme ilişkisinin varlığı Gregory ve Hansen (GH 1996) ve Hatemi- J (HJ 2008) bir ve iki yapısal kırılmaya izin veren eştümleşme testi ile incelenmiştir. Üçüncü aşamada; seriler arasındaki uzun dönem ilişkileri, FMOLS yöntemi ile tahmin edilmiş ve son aşamada ise seriler arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, sabit yatırım hariç tüm seriler birinci farklarında durağan özellik göstermiştir. Ayrıca yapısal kırılmalar dikkate alındığında net turizm geliri ile belge adedi ve istihdam arasında eştümleşme ilişkisi bulunmuştur. Seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiler, FMOLS ile tahmin edilmiştir. Net turizm geliri ile belge adedi arasındaki ilişki için Gregory ve Hansen (GH 1996), Hatemi- J (HJ 2008) düzeyde kırılma modeli uzun dönem

FMOLS tahmin sonuçlarına göre belge adedi değişkeninin katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve net turizm geliri ile belge adedi arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Net turizm geliri ile istihdam arasındaki ilişki incelendiğinde net turizm geliri ile istihdam arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Son olarak da yapılan Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi sonucuna göre; teşvikli sabit yatırım, belge adedi ve istihdam arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Sonuç olarak, turizm sektörünün tüm dünyaya sağladığı pek çok olumlu avantajlarından daha fazla yararlanabilmek için sektörün desteklenmesi ve teşvik edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akın, A., Şimşek, M.Y. ve Akın, A. (2012). Turizm Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Önemi. *Gaziantep Üniversitesi Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 4 (7), 63-81.
- Aksakal, M. ve Çılan, Ç. A. (2015). Türkiye'ye Yönelik Turizm Talebinin Görünürde İlişkisiz Regresyon Modelleri ile İncelenmesi. *İstanbul Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 7 (14), 235-256.
- Aktaş, C. (2005). Türkiye'nin Turizm Gelirini Etkileyen Değişkenler İçin En Uygun Regresyon Denklemine Belirlenmesi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6 (2), 215-174.
- Algieri, B. (2006). An Econometric Estimation of the Demand for Tourism: The Case of Russia. *Tourism Economics*, 12, 5-10.
- Algieri, B. and Kanellopoulou, S. (2008). An Unobserved Component Model to Evaluate the Determinants of Demand for Exports of Tourism", 1st QATEM Workshop on quantitative approaches in tourism economics and management. Perpignan, June 2008.
- Amsler, C. and Lee, J. (1995). An LM Test for a Unit Root in the Presence of a Structural Change. *Econometric Theory*, 11, 359-68.
- Ata, H. (1985). Turizm Olayı ve Türkiye'nin Durumu, Turizm Yıllığı, Turizm Bankası Yayınları, Ankara.
- Aydın, A., Darıcı, B. ve Taşçı, H. (2015). Uluslararası Turizm Talebini Etkileyen Ekonomik Faktörler: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 45, 143-177.
- Bahar, O. (2007). Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Turizm Sektörüne Sağlanan Teşvikler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (1), 34-53.
- Bahar, O. ve Kozak, M. (2005). Uluslararası Turizm ve Rekabet Edilebilirlik, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Bahar, O. ve Kozak, M. (2014). Turizm Ekonomisi. Ankara. Detay Yayıncılık.
- Banerjee, A., Lumsdaine, R. L., and Stock, J. H. (1992). Recursive and Sequential Tests of the Unit-Root and Trend-Break Hypotheses: Theory and International Evidence. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 271-287.
- Barry, K. and O'Hagan, J. (1972). An Econometric Study of British Tourist Expenditure in Ireland. *Economic and Social Review*, 3(2), 143-161.

- Candan, G. T. ve Yurdadoğ, V. (2017). Türkiye’de Maliye Politikası Aracı Olarak Teşvik Politikaları. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, 155-177.
- Carrion-i-Silvestre, J. L., Kim, D. and Perron, P. (2009). GLS-Based Unit Root Tests with Multiple Structural Breaks Under Both The Null and The Alternative Hypotheses. *Econometric Theory*, 25 (6), 1754-1772.
- Cheng, K. M., Kim, H. and Thompson, H. (2013). The Real Exchange Rate and the Balance of Trade in US Tourism. *International Review of Economics and Finance*, 25, 122–128.
- Christiano, L. J. (1992). Searching for a Break in GNP. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 237-250.
- Çağlar, A. E. ve Mert, M. (2017). Türkiye’de Çevresel Kuznets Hipotezi ve Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Karbon Salımı Üzerine Etkisi: Yapısal Kırılmalı Eş-bütünleşme Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 24(1), 21-38.
- Çil Yavuz, N. (2006). Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), 160-174.
- Demir, Ç. (2010). 1980-2007 Türkiye Turizm Talebinin Ekonometrik Analizi: Zaman Serisi Yaklaşımı, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1-167.
- Dickey, D.A. and Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series with A Unit Root. *Econometrica*, 49 (4), 1057-1060.
- Dikkaya, M. ve Özyakışır, D. (2013). Ekonominin Temelleri, Savaş Yayınevi, Ankara.
- Dinçer, M. Z. (1993). Turizm Ekonomisi ve Türkiye Ekonomisinde Turizm, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Dinler, Z. (1998). Mikro Ekonomi, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Dritsakis, N. and Gialitaki, K. (2004). Cointegration Analysis of Tourism Revenues by the Member Countries of EU to Greece. *Tourism Analysis*, 9(3), 179-186.
- Engle, R.F. and Granger, C.W.J. (1987). Cointegration and Error Correction Representation, Estimation and Testing. *Econometrica*, 55(2), 251.
- Erdoğan, E. and R. Ataklı. (2012). Investment Incentives and FDI in Turkey: The Incentives Package After the 2008 Global Crisis. 8th International Strategic Management Conference, *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 58, 1183-1192.
- Erkan, B., Kara, O. ve Harbalhoğlu, M. (2013). Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Belirleyicileri. *Akademik Bakış Dergisi*, 39, 1-20.
- Ersungur, Ş., Doru, Ö. ve Aslan, M. (2017). Türkiye’ye Yönelik Uluslararası Turizm Talebinin Sosyoekonomik Belirleyicileri: Panel Veri Analizi. International Conference on Eurasian Economies, 433-441.
- Gülmez, M. ve N. Yalman. (2010). Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Kalkınmaya Etkileri: Sivas İli Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 235-257.
- Güner, B. (2018). Türkiye’de Birincil Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Bir Analiz, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Güven, S. and Mert, M. (2016). Panel Cointegration Analysis of International Tourism Demand: Sample of Antalya. *The Online Journal of Science and Technology*, 6(2), 68-78.
- Granger, C.W.J., (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Gregory, A.W. and Hansen, B.E. (1996). Residual-Based Tests for Cointegration in Models with Regime Shifts. *Journal of Econometrics*, 70, 99-126.
- Hatemi-J, A. (2008). Tests for Cointegration with Two Unknown Regime Shifts with an Application to Financial Market Integration. *Empirical Economics*, 35, 497-505.
- Hepkarşı, N. (2012). İhracat ve Büyüme İlişkisi: Yapısal Kırılmalı Bir Analiz, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 52.
- Hopoğlu, S. ve Eryüzümlü, H. (2019). Turist Akışı, Konaklama Fiyatları ve Döviz Kurları: Türkiye İçin Bir Nedensellik Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(1), 11-24.
- Işık, C. (2010). Türkiye’de Yabancı Ziyaretçi Harcaması ve Turizm Gelirleri İlişkisi: Bir Eşbütünleşme Analizi (1970-2008). *Sosyoekonomi*, 2, 115-128.

- İçöz, O. (1991). Türkiye'nin turizm talebini etkileyen faktörler ve bu faktörlerin talep üzerindeki etki düzeyleri, Turizm Yıllığı, Ankara: Sınai Kalkınma Bankası Yayınları.
- İçöz, O., Var, T. ve Kozak, M. (1998). Tourism Demand in Turkey", *Annals of Tourism Research*, 25(1), 236-240.
- İnançlı, S., Ekici, M. ve Babacan, A. (2012). Gelen Yabancı Turist ve Yurtdışına Çıkan Yerli Turistler ile Kişi Başına Gelir Arasındaki Uzun Dönem İlişkisinin Belirlenmesi 1980-2011 Dönemi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 1(3),1-17.
- Kapetanios, G. (2005). Unit-Root Testing Against The Alternative Hypothesis of up to m Structural Breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 26 (1), 123-130.
- Kara, A., Tarım, M. and Tatoğlu, E. (2003). The Economic, Social and Environmental Determinants of Tourism Revenue in Turkey: Some Policy Implications. *Journal of Economic and Social Research*, 5 (2), 61-72.
- Karacuka, M. ve Çelik, N. (2015). Turizm Talebi Belirleyicilerinin Mekânsal Perspektiften Değerlendirilmesi: Türkiye İBBS 2 Örneği. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 52(610), 9-20.
- Karaoğlu, N. (2019). Türkiye'de Uluslararası Turizm Talebinin Dinamik Panel Veri Analizi. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 4(1), 85-101.
- Karataş, G. ve Tetik, N. (2017). Türkiye'de Turizm İşletmelerine Sağlanan Devlet Teşviklerinin Dünü Bugünü. *Iwact 2017 International West Asia Congress of Tourism Research*, 28 Sept – 01 Oct 2017 Van- Turkey, 175-163.
- Kıran, B. (2010). The Structure of Tourism Revenues in Turkey: Evidence From Fractional Integration Under Multiple Structural Breaks. *Economic Studies Journal*, (4), 85-96.
- Kurt, Ü. ve Kılıç, C. (2018). Türkiye'de Ekonomik ve Politik İstikrarın Turizm Talebi Üzerindeki Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *İstanbul Üniversitesi İktisat Dergisi- Istanbul Journal of Economics*, 68(2), 243-264.
- Kutlar, A. ve Sarıkaya, M. (2012). Türkiye'ye 1964-2007 Döneminde Gelen Turist Sayısı ile İlgili Ekonometrik Bir Çalışma. *Sakarya İktisat Dergisi*, 1(1), 1-22.
- Lee, J., and Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks. *Review of Economics and Statistics*, 85 (4), 1082-1089.
- Lickorish, L. and Jenkins, C. (1997), An Introduction To Tourism, Butterworth- Heinemann, Oxford.
- Lumsdaine, R. L., ve Papell, D. H. (1997). Multiple Trend Breaks and The Unit-Root Hypothesis. *Review of Economics and Statistics*, 79 (2), 212-217.
- Maki, D. (2012). Tests for Cointegration Allowing for an Unknown Number of Breaks. *Economic Modelling*, 29(5), 2011–2015.
- Martins, L., Gan, Y. and Ferreira-Lopes, A. (2017). An Empirical Analysis of the Influence of Macroeconomic Determinants on World Tourism Demand. *Tourism Management*, (61), 248-260.
- Menezes, A., Moniz, A. and Vieira, J. (2008). The Determinants of Length of Stay of Tourists in the Azores. *Tourism Economics*, 14 (1), 205-222
- Mervar, A. and Payne, J.E. (2007). An Analysis of Foreign Tourism Demand for Croatian Destinations: Long-Run Elasticity Estimates. Ekonomski Institut Zagreb (EIZ) Working Paper Series, EIZ-WP-0701, Zagreb, February 2007.
- Mill, R. C. and Morrison, A. M. (1985). The Tourism System: An Introductory. New Jersey: Prentice Hall Inc.
- Mushtaq, A. and Zaman, K. (2013). Impact of Macroeconomic Factors on Tourism Receipts: Evidence from SAARC regions. *European Economics Letters*, 2(2), 38-43.
- Murat, S., Şener, S. ve Yılanca, V. (2013). İktisadi Krizler, Doğal Afetler, Terör Faaliyetleri Türkiye'ye Gelen Turistler Üzerinde Etkili Mi?. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 63(1), 1-15.
- Narayan, P. (2004). Fiji's Tourism Demand: The ARDL Approach to Cointegration. *Tourism Economics*, 10(2), 193-206.
- Narayan, P. (2005). The Structure of Tourist Expenditure in Fiji: Evidence From Unit Root Structural Break Tests. *Applied Economics*, (37), 1157–1161.
- Narayan, P. K., and Popp, S. (2010). A New Unit Root Test with Two Structural Breaks in Level and Slope at Unknown Time. *Journal of Applied Statistics*, 37(9), 1425-1438.

- Naude, W. and Saayman, A. (2005). Determinants of Tourist Arrivals in Africa: A Panel Data Regression Analysis. *Tourism Economics*, 11(3), 365-391.
- Olalı, H.ve Timur, A. (1998). Turizm Ekonomisi, İzmir: Ofis Ofset Matbaacılık.
- Öncel, A., İnal, V. ve Torusdağ, M. (2016). Türkiye’de Reel Döviz Kuru-Turizm Gelirleri İlişkisi: 2003-2015 Dönemi İçin Ampirik Bir Uygulama. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2), 125-142.
- Öz, E. ve Buyrukoğlu, S. (2017). Türkiye’de Uygulanan Yatırım Teşvik Politikalarının Makroekonomik Değişkenler Üzerindeki Etkisinin Ampirik Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 322-336.
- Özcan, C. C. (2013). Turizm Talebini Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Bir Analizi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 1-118.
- Özcan, C. C. (2015). Türkiye’de Turizm Gelirinin Makroekonomik Belirleyicileri: Panel Veri Analizi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 203-220.
- Özcan, C. C. ve Kayhan, S. (2015). Ada Ülkelerinde Turizm Talebi: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Örneği. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (31), 109-134.
- Özcan, E.Ö. (2016). Türkiye’de Uygulanan Son Dönem Turizm Teşvik Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1-115.
- Özcan, C. C. ve Yorgancılar, N. (2016). Uluslararası Ticaret ve Turizm Arasında Bir İlişki Var mı?. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 37-48.
- Özdemir, Z. A., Aksoy, E., Arslantürk, Y., Çetinkaya, M., Doğan, T. T. and Durusoy, Ö. T. (2018). Persistency in Tourism Expenditure in a Small-Open Economy. *Anatolia*, 29(1), 1-10.
- Payne, J.E. and Mervar, A. (2002). A Note on Modelling Tourism Revenues in Croatia. *Tourism Economics*, 8(1), 103-109.
- Perron, P. (1989). The Great Crash the Oil Price Shock and the Unit Root Hypothesis. *Econometrica*, (57), 1361-1381.
- Perron, P. (1997). Further Evidence on Breaking Trend Functions in Macroeconomic Variables. *Journal of Econometrics*, 80 (2), 355-385.
- Perron, P. and Vogelsang, T. J. (1992). Nonstationarity and Level Shifts with an Application to Purchasing Power Parity. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10, 301-320.
- Santana-Jimenez, Y. and Hernandez, J. (2011). Estimating the Effect of Overcrowding on Tourist Attraction: The Case of Canary Islands. *Tourism Management*, 32(2), 415-425.
- Sarkım, M. (1997). Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri ve Türkiye’ye olan Turizm Talebinin Tahmini, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, (Kasım 1997), 47-55.
- Schmidt, P. and Phillips, P. C. (1992). LM Tests For a Unit Root in The Presence of Deterministic Trends. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 54(3), 257-287.
- Selim, S., Aybarç, S. ve Kızılgöl, Ö.A. (2019). Türkiye’de Turizme Yönelik Kamu Teşvik Politikaları Çerçevesinde İllerin Etkinlik Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(1), 129-148.
- Selim, S., Güven, E. T. A. ve Eryiğit, P. (2015). Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri: Zaman Serileri Analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(3),19-33.
- Sivri, U. (2010). Şokların Yabancı Ziyaretçi Sayısı ve Yabancı Ziyaretçi Harcamaları Üzerindeki Etkisi Kalıcı mıdır?. *TİSK AKADEMİ*, (2), 221-237.
- Song, H., Li, G., Witt, S.F. and Fei, B. (2010). Tourism Demand Modelling and Forecasting: How Should Demand Be Measured? *Tourism Economics*. 16(1), 63-81.
- Şanlıoğlu, Ö. ve Özcan, E. Ö. (2017). Türkiye’de Uygulanan Turizm Teşvik Politikaları ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 7(2), 97-115.
- Şen, A. ve Şit, M. (2015). Reel Döviz Kurunun Türkiye’nin Turizm Gelirleri Üzerindeki Etkisinin Ampirik Analizi. *Journal of Yaşar University*, 10(40), 6752-6762.
- Şengel, Ü. (2019). Türkiye’nin Turizm Talebini Etkileyen Faktörlerin Sosyo-Ekonomik Açından Ampirik Olarak Değerlendirilmesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi.

- Şit, M. (2014). Türkiye’de Turizm Sektörünün Performansına Etki Eden Faktörlerin Ampirik Analizi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Tengilimoğlu, E. ve Kuzucu, S. C. (2019). Döviz Kuru Oynaklıkları Turist Başına Düşen Ortalama Harcamayı Etkiler Mi? 2003-2018 Yılları Arasında Bir Nedensellik Analizi. *International Human and Civilization Congress From Past to Future*, 148-156.
- Tıraşoğlu, M. ve Yıldırım, B. (2012). Yapısal Kırılma Durumunda Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 114-115.
- Toda, H. Y. and Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Process. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Toker, B. (2007). Türkiye’de Turizm Sektörü Teşviklerinin Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(2), 81-92.
- Toskay, T. (1989). Turizm: Turizm Olayına Genel Yaklaşım, İstanbul: Der Yayınları, İstanbul.
- Tse, R.Y.C. (2001). Estimating the Impact Of Economic Factors on Tourism: Evidence from Hong Kong. *Tourism Economics*, 7 (3), 277–293.
- Turgut, Y. (2014). İllere Yönelik Yerli ve Yabancı Turizm Talebi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Ünlüöner, K. ve Tayfun, A. (2009). Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27), 1-17.
- Vogt, M. G. and Wittayakorn, C. (1998). Determinants of The Demand for Thailand's Exports of Tourism. *Applied Economics*, 30(6), 711- 715.
- Yavan, N. (2011). Teşviklerin Sektörel ve Bölgesel Analizi, Türkiye Örneği. Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Yayınları, No: 27, Ankara.
- Zivot, E. and Andrews, D. W. K. (1992). Further Evidence on the Great Crash, the Oil Price Shock and Unit Root Hypothesis. *Journal of Business & Economic Statics*, 10 (3), 250-258.
- Zortuk, M. ve Bayrak, S. (2013). Seçilmiş Ülkelere Göre Türkiye’nin Turizm Talebi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (19), 38-58.

SUMMARY

Globalization has increased the importance of the tourism business in the 21st century. It has been ranked as one of the three fastest growing and expanding industries in the world, after telecommunications and information. Globalization has resulted in improvements in communication, technology, and modes of transportation throughout the world, and these changes have benefited the tourist sector by providing a significant incentive for its expansion. Tourism, being one of the most dynamic industries on the world, has enabled countries to give capital that is beneficial in the development and growth of their economies, particularly in developed and developing countries. Additionally, by marketing their natural and cultural assets in their tourism regions to other countries, the aforementioned countries improve tourism revenue and thus foreign exchange revenue. Thus, countries can access the most effective capital for growth and development.

Tourism has developed into a significant service sector for the country's economies, not only economically, but also socially and culturally. Tourism has developed into a sector with significant characteristics such as increasing foreign exchange inflow, creating new job areas, increasing foreign capital inflow and tax revenues, closing foreign payments balance deficits, reducing interregional development disparities, and reducing unemployment through job creation. Despite this, investments in tourism have been quite vulnerable to economic, social, political, and natural disasters, but their return has been long-term. This is because

tourism investments have been very sensitive and fragile to these events. As a result, a societal consensus has been built to support the sector with direct and indirect incentives in order for it to thrive, taking into account the amazing progress brought by the tourism sector and its growing economic importance. Thus, the production of some incentives has been made compulsory by various legal regulations. Incentives for the tourist sector in Turkey began during the intended time, and it was noticed that the cash and non-monetary incentives provided to investors after 1980 resulted in large increases in tourism revenues. The private sector's incentives in the sector of tourism, in particular, have had a substantial function. Additionally, the tourist sector has grown fast as a result of the incentives offered by the 1982 "Tourism Promotion Law" number 2634.

The purpose of this study is to examine the influence on tourism demand of incentives granted to the tourism sector in Turkey between 2004 and 2018. The net tourism income is employed as the dependent variable in this study, whereas the incentive employment toward tourism, incentive fixed investment, and incentive documents for tourism are used as independent variables. Gregory and Hansen (1996) and Hatemi-j (2008) cointegration tests were used to determine the cointegration connection between the variables, which allowed for structural breaks. Additionally, in the case of a structural break, Toda-Yamamoto (1995) causality analysis was done. FMOLS was used to estimate long-run relationships between series. For the relationship between net tourism income and the incentive documents, Gregory and Hansen (GH 1996) and Hatemi-J (HJ 2008) constructed a level breakdown model. According to the results of the long-term FMOLS estimation, the coefficient of the incentive documents variable was statistically significant, and there was a positive association between net tourism revenue and the incentive documents. When the relationship between net tourism income and employment is examined, it has been determined that there is a positive relationship between net tourism income and employment. Finally, according to the results of the causality analysis of Toda-Yamamoto (1995), a bidirectional causality relationship was found between incentive fixed investment, incentive documents, and employment.